

Makalenin Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received : 21.06.2021
Kabul Tarihi / Date Accepted : 01.08.2021
Yayın Tarihi / Date Published : 15.09.2021

 <https://dx.doi.org/10.17240/aibuefd.2021.21.64908-955647>

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN DOĞU VE GÜNEY BÖLGELERİNDE EĞİTİM ŞEMSIYESİ ALTINDA AMERİKAN BOARD CEMİYETİNİN MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

Çağrı DEMİRTAŞ¹, Fahri KILIÇ²

ÖZ

Misyonerlik kelimesi, Latince "missio" kelimesinden türemiştir. İngilizce ve Fransızca "mission" şeklinde geçmiştir. En yaygın ve özel anlama göre misyon, İncil'i Hristiyan olmamış halklara yaymaktır. Bu bağlamda misyoner "missioner", yetkili, görevli, kendisini bir fikrin yayılmasına adanmış kimse demektir. Amerika, büyük devlet olabilmek için yeni benimsediği dış politika ilkelerini çiğnemenin tacirlerini ve misyonerlerini kullanarak Osmanlı İmparatorluğu'nu içten fethetme girişimlerine başlamıştır. Amerikan Board Cemiyeti, misyonerlik faaliyetleri için özel bir alan ve topluma kolay nüfuz edilebilecek olan eğitim sahası seçilmiştir. Amerikan Board Cemiyeti Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetleri için yapılanmaya gitmiş ve yapılar inşaat etmek amacıyla devletten arsa, arazi ve bina almak için resmî girişimler başlatmıştır. Osmanlı Devletinin önemli bölgelerinde değerli mülkler edinmeye başlamıştır. Bu mülklerde açtığı okullarda misyonerlik faaliyetlerine başlamıştır. Osmanlı Devleti topraklarında faaliyet gösteren Amerikan Board Cemiyeti, takip edilen ders programları ve derslerde okutulan kitaplarla farklı ırk ve milliyetlerden olan öğrencilere hürriyet fikirlerini aşılamaya, onların millî şuurlarını uyandırmaya çalışmıştır. Örneğin Bebek Koleji, Pera erkek ve kız okullarının ders programlarında, Ermenice, Ermeni edebiyatı dersleri vardır. Misyoner okullarında benzer şekilde Rumca eğitim de verilmiştir. Bu okullardan mezun olan öğrenciler ise kendi mensubu oldukları topluluklarda bağımsızlık fikirlerini halk arasında yaymaya başlamışlardır. Bulgaristan'ın kurucu devlet adamlarının Robert Kolejinde eğitim görmesi bu malumatı desteklemektedir. Aynı şekilde Arap milliyetçiliğini yöneten idareciler Suriye Protestan Kolejinde yetiştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Misyonerlik, Osmanlı İmparatorluğu, Amerikan Misyonerlik Cemiyeti

MISSIONARY ACTIVITIES OF THE AMERICAN BOARD UNDER THE UMBRELLA OF EDUCATION IN THE EASTERN AND SOUTHERN REGIONS OF THE OTTOMAN EMPIRE

ABSTRACT

The word missionary is derived from the Latin word "missio". This word was translated into English and French as "mission". Mission lexically means duty, authority, power of attorney, and a special duty given to someone to do a job. In the most common and special sense, mission means to spread the Gospel to non-Christian people. In this context, a missionary refers to a person who is authorized, in charge, and committed to disseminating an idea. To become a big state, America initiated its attempts to conquer the Ottoman Empire internally by using its traders and missionaries without violating the foreign policy principles it had newly adopted. The American Board was selected as a particular area for missionary activities and an area of education that could easily penetrate the society. The American Board headed towards constructions for missionary activities in the Ottoman lands and initiated official attempts to buy plots and lands to construct on and buildings from the state. The board began to get valuable properties in significant regions of the Ottoman Empire. It initiated missionary activities in the schools it opened in these properties. The American Board, which operated in the Ottoman lands, tried to instill the ideas of freedom in the students of different races and nationalities and arouse their national consciousness with the curricula followed and the books taught in classes. For example, Armenian and Armenian literature were taught in the curricula of Bebek College and Pera Boys' and Girls' Schools. Similarly, Greek education was also given in missionary schools. Students who graduated from these schools began to spread the ideas of independence among the people in their communities. The fact that Bulgaria's constituent statesmen studied at Robert College supports this issue. Likewise, administrators who led Arab nationalism were educated in the Syrian Protestant College.

Keyword: Missioner, Ottoman Empire, The American Board

¹ Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, cagridemirtas@ibu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7268-6545>

² Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, kilic_f@ibu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0882-5811>

1. GİRİŞ

Misyonerlik kelimesi, Latince "missio" kelimesinden türemiştir. İngilizce ve Fransızca "mission" şeklinde geçmiştir. Misyon, sözlük anlamı itibariyle görev, yetki, vekâlet, bir kimseye bir işi yapması için verilen özel vazife anlamlarına gelir. En yaygın ve özel anlama göre misyon, İncil'i Hristiyan olmamış halklara yaymaktır. Bu bağlamda misyoner (missioner); yetkili, görevli, kendisini bir fikrin yayılmasına adanmış kimse demektir (Erdem, 1999, s. 5). Hristiyan inancında misyoner, resmî kilise teşkilatı veya herhangi bir Hristiyan cemaat tarafından Hristiyanlık inancının mesajını ve dinini yaymak amacıyla özel olarak yetiştirilen ve genel olarak Hristiyanlık dışı toplumlarda görevlendirilen kişi anlamına gelirken bu kişilerin oluşturduğu harekete misyonerlik adı verilmektedir (Gündüz, 2002, akt. Tazegül, 2018, s. 172).

XVIII. yüzyılda İngiltere'de filizlenmeye başlayan ve çeşitli cemiyetlerin kurulmasıyla hem ülke içinde hem de dünya çapında girilen Protestanlaştırma "Evangelizasyon" hareketi, yüzyılın sonuna doğru Amerika kıtasında da önemli bir karşılık bulmuştur. Çok geçmeden Amerika kıtasında yaşayan çeşitli din mensuplarını Protestanlaştırmak amacıyla kurulan cemiyetlerin yanı sıra yurtdışındaki "kâfirlere İncil'i götürmek" için 1810'da Amerikan Board adlı misyonerlik teşkilatı faaliyete geçirilmiştir. İngiltere ile Amerika arasında paralel seyreden Protestan misyonerliği nitelikli dünyanın kendi aralarında bölünmesiyle sonuçlanmıştır. Bu paylaşımda Amerikan Board Cemiyetine düşen coğrafya Osmanlı toprakları olmuştur (Aksu, 2010, s. 19). Osmanlı İmparatorluğu'nda misyonerlik faaliyetlerinin en etkili ve güçlü kuruluşu Amerikan Board Cemiyeti örgütü olmuştur (Sezer, 1999).

19. ve 20. yy.da Anadolu başta olmak üzere Osmanlı topraklarında en etkili misyonerlik teşkilatı olan Amerikan Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM ya da BOARD) 1810 yılında kurulmuştur. ABCFM, 1819 yılında Türk topraklarını programına almış ve 1820'de ilk Amerikan misyonu İzmir'de kurulmuştur. ABCFM Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetlerini 1870 yılına kadar tek başına, o yıldan sonra ise "Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church"le (BFMPC) birlikte yürütmüştür (Güngör, 1999, akt. Canyaş & Canyaş, 2012, s. 58).

Amerika, büyük devlet olabilmek adına yeni benimsediği dış politika ilkelerini çözümlerini ve misyonerlerini kullanarak Osmanlı İmparatorluğu'nu içten fethetme girişimlerine başlamıştır. Böylece Avrupa'nın kendi işlerine karışmamasını sağlayarak, laik devlet anlayışından ödün vermeden, devletin misyonerler ve tacirler üzerinde etkisi olmadığına karşı tarafı inandırarak ve dinsel misyonu kullanarak Osmanlı Devleti toprakları üzerinde kendisini hedefe ulaştıracak olan bu politikasına sıkıca sarılmıştır. Amerika'nın iktisadi emperyalizmi, misyonerler tarafından Anadolu'ya getirilmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nu fethedecek en güçlü silah olarak kullanılmıştır. Misyonerlerin İmparatorluk topraklarına gelişlerinin en önemli nedeni, bu toprakların jeopolitik ve jeostratejik bakımdan büyük öneme sahip olmasıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu topraklarının, Sanayi Devrimi'nin ihtiyacı olan kömür, petrol, zımpara yataklarına sahip olması emperyalist güçlerin iştahını kabartan bir etken olarak sayılabilir. Güneydoğu Anadolu dünyanın en zengin zımpara kaynaklarının bulunduğu bir bölgedir. Diyarbakır, bakır ve petrol yatakları bakımından da çok zengindir. Osmanlı Devleti topraklarında tarımın canlandırılması, hammadde kaynaklarının kullanılması ve sanayinin harekete geçirilmesi Osmanlı İmparatorluğunu, işlenmiş mallar için iyi bir pazar, sermaye yatırımı için uygun bir ortam ve değerli bir hammadde kaynağına dönüştürmüştür (İnce Erdoğan, 2007, s. 54). Bu gibi temeller ve misyonerliğin felsefesi ile Osmanlı toprakları Amerikalı misyonerlerin hedefi haline gelmiştir. Osmanlı topraklarının misyonerlik faaliyetleri için kolay hedef haline gelmesi ve misyonerlik temelini atılmasını sağlayan uygun şartlar mevcuttu. Bunlar, İmparatorluğun içinde bulunduğu siyasal, ekonomik ve sosyal çöküntü vb. sayılabilir (İnce Erdoğan, 2007).

Amerikan Board Cemiyeti, Osmanlı Devleti topraklarında misyonerlik faaliyetleri için coğrafyanın ekonomik, sosyal, kültürel, etnik ve dinî yapısını ayrıntılı incelemiştir. Bu sayede azınlıkların kültürleri korunarak, millî şuurlarının uyandırılması amaçlanmıştır (Sezer, 1999, s. 9) 1836'ya kadar bu kuruluşa bağlı 41 misyoner ve misyoner yardımcısı Osmanlı Devleti topraklarına gönderilmiş, sonraki süreçte ise misyonerlerin sayısı giderek artmıştır. Anadolu'nun pek çok yerinde şubeler açan cemiyetin amacı, 1820 yılından itibaren Protestanlaştırmaya çalıştığı Ermenilerle yakın ilişkiler içinde bulunarak Osmanlı topraklarında bir Ermeni Devleti kurmaya çalışmak olarak ifade edilebilir (Altunay Şam, 2017).

Amerikan Board Cemiyeti, misyonerlik faaliyetleri için özel bir alan seçerek girişimlere başlamıştır. Bu doğrultuda topluma kolay nüfuz edilebilecek olan eğitim sahası seçilmiştir. Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu durum nedeniyle en çok ihmal edilen alanlardan biri olan eğitimde medrese veya Batı tarzı eğitim kurumlarına devam eden kişi sayısının az olması, halkın ekonomik durumunun kötü olması gibi gerekçeler eğitimin hedef olarak seçilmesine neden olmuştur. Ayrıca hedef olarak belirledikleri Hristiyan tebaasının kendileri ile aynı inanca sahip olması da misyonerliğin kolayca başarıya ulaşmasına destek sağlamıştır.

1856 Islahat Fermanı ile sağlanan vicdan hürriyeti prensibi çerçevesinde mezhep değiştirme serbestisinden de yararlanan Protestan misyonerler, eğitimi, Protestanlaştırma programının bir parçası ve aracı olarak gördüklerinden çeşitli seviyelerde okulların sayılarını artırmışlardır (Sezer, 1999, s. 9). Okullar, kiliseler, manastırlar, hastaneler, klinikler, dispanserler, hayır cemiyetleri, yetim evleri, pansiyonlar ve spor kulüpleri

misyonerlerin faaliyetlerini gerçekleştirdikleri en önemli sahaları oluşturmuştur. Okulların en önemlileri Amerikalı misyonerler tarafından açılmıştır. Amerikan Board Cemiyeti örgütü misyonerlik faaliyetlerini açtığı bu okullar ve kurduğu çeşitli sosyal kulüpler aracılığı ile yapmıştır (Tazegül, 2018). Amerikan Board Cemiyetinin, 1820'lerde Osmanlı topraklarında ağırlıklı olarak Hıristiyan tebaasına yönelik Protestan misyonerliği niteliğinde başlattığı bu faaliyetler, 1850'lerden sonra çok sayıda il ve ilçede anaokulları, ilkokullar, liseler kurularak yürütülmeye çalışılmıştır (Tazegül, 2018). Board Teşkilatının Anadolu'daki eğitim faaliyetlerinin en yoğun olduğu dönem 19. yüzyılın ikinci yarısına denk gelmektedir. 1860 yılında Harput'ta yapılan yıllık toplantıda Anadolu'daki misyonerlik faaliyetleri daha da kurumsallaştırılmış ve misyonlar belirli bir hiyerarşik yapı içerisinde coğrafi bölgeler göz önüne alınarak üç grup altında toplanmıştır Batı Türkiye Misyonu'nun idari merkezi İstanbul, Merkezi Türkiye Misyonu'nun merkezi Antep, Doğu Türkiye Misyonu'nun merkezi ise Harput olmuştur (Çoban Döşkaya, 2018, s. 92-93). Faaliyetlerini kısa zamanda İmparatorluğun en uzak köşelerine kadar yaymışlardır. Zaman içinde Doğu, Orta ve Batı Türkiye, ayrıca Suriye Misyonu olarak tanımlanan görev bölgelerinde örgütlenmişlerdir. Bu yaygınlıkta misyonerliğin bilinen yöntemlerini uygulayarak halka kendilerini tanıtmış ve benimsetmişlerdir. Anadolu halkının yaşam tarzıyla karşılaştırılmayacak kadar modern yaşam biçimlerini sergilemişlerdir. Özellikle devletin erişemediği, türlü olanaksızlıklar dolayısıyla hiçbir hizmet veremediği Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde çalışmalarını yoğunlaştırmışlardır (Akgün, 1992).

Amerikan misyonerleri eğitim misyonu alanında kolejler, ilahiyat okulları, ilkokul ve ortaokullar, anaokulları, körler okulu, sağır okulu gibi kurumlar oluşturdu. Misyonerlik yöntemlerine yeni anlayışlar kazandıran Amerikan misyonerleri okullarda vermiş oldukları dini karakterli eğitim ile uzun vadede hedeflemiş oldukları toplumu meydana getirmeyi ufukta görebilmişlerdir. Din, eğitim ve milliyetçilik kavramlarını bir potada eriterek hazırlanan okul müfredatları ve bu müfredatları besleyen bilgileri içeren kitapların okulların hemen yanı başında yer alan matbaalar tarafından istenilen sayıda özgürce basılması, bu okullarda yetiştirilen gençliğin istenilen yönde harekete geçirilmesini ve istenilen davranış ve tutumların öğrenciler tarafından benimsenmesini sağlamıştır. Beyrut'taki Suriye Protestan Koleji, Harput'taki Fırat Koleji, Antep'teki Türkiye Merkezi Koleji ve Van'daki Amerikan Koleji, Osmanlı topraklarının doğu ve güneydoğu bölgelerinde millet sistemi içerisinde barış içinde yaşayan Ermeni, Rum, Süryani, Arap ve Bulgar genç nesillerin imparatorluk topraklarına ihanet etmesine sebep olmuştur (Öney, 2012, s. 142). Amerikan Board Cemiyeti misyonerleri, Ermeniler üzerindeki planlarını açmış oldukları okullarda uygulamaya koymaya başlamışlardır. Verilen eğitim kapsamında milliyetçi duygular, Batı hayranlığı, Protestan ahlakı müfredata alınıp Amerika'ya ilgi duyacak bir neslin hazırlanmasında önemli bir etken olan ders müfredatları hazırlanmış, bu müfredat doğrultusunda eğitim kitapları basılmış, Ermeni gençlere okutulmuştur (Öney, 2012, s. 142).

Misyonerlerin olumsuz çalışmalarını azaltabilmek amacıyla devletçe okullar açılmasına ve Osmanlı tebaası çocuklarının buralarda eğitilmesi sağlanarak yabancı okulların olumsuz etkilerinin bir dereceye kadar azaltılmasına çalışılmıştır (Bağçeci, 2008, s. 183-184).

1.1. Araştırmanın amacı

Bu çalışmanın amacı, Amerikan Board Cemiyeti misyonerlerinin eğitim şemsiyesi altında Osmanlı Devleti'nin Doğu ve Güney bölgelerinde yürüttükleri faaliyetleri ve bu faaliyetlerin etkilerini birinci elden kaynaklar olan Osmanlı Devleti arşiv belgeleri ile ortaya koymak olarak belirlenmiştir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın modeli

Bu çalışmada tarihi (historical) araştırma deseni kullanılmıştır. Tarihi araştırma deseni amaç, dönemin dokümanları dikkatlice okunarak ya da o zamanlarda yaşamış kişilerle görüşme yapılarak, odaklanılan problemle ilgili "Geçmişte ne oldu?" sorusuna cevap aramaktır. Araştırmacı o dönemde neler yaşandığını olabildiğince doğru bir şekilde anlamaya ve bunun niçin olduğunu açıklamaya çalışır (Büyüköztürk, 2015, s. 19).

2.2. Veri toplama yöntemi

Bu çalışmada veri toplama yöntemi olarak doküman incelemesi kullanılmıştır. Belirlenen amaç doğrultusunda Osmanlı arşivleri taranarak birinci elden kaynaklara ulaşılmaya çalışılmıştır. Elde edilen arşiv belgelerinden bir kısmı araştırmacılar tarafından günümüz Türkçesine tercüme edilerek çalışmaya dâhil edilmiştir.

2.3. Araştırmanın etik izni

Yapılan bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması gerektiği belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Bu araştırmada tarihi (Historical) araştırmalar deseni kullanıldığı ve araştırma sürecinde insan veya hayvanlar ile çalışılmadığı için etik izne gerek duyulmamıştır.

3. BULGULAR

Bulgular başlığı altında Amerikan Board Cemiyeti tarafından gerçekleştirilen misyonerlik faaliyetlerine ilişkin Osmanlı Devleti arşiv belgeleri ve bu belgelerin analizlerine yer verilmiştir.

3.1. Amerikan Board Cemiyeti misyonerlik faaliyetleri

Amerikan Board Cemiyeti Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetleri için yapılanmaya gitmiş ve yapılar inşa etmek için devletten arsa, arazi ve bina almak için resmî girişimler başlatmıştır. Osmanlı Devletinin önemli bölgelerinde değerli mülkler edinmeye başlamışlardır. Bu mülklerde açtıkları okullarda misyonerlik faaliyetlerine başlamışlardır.

Misyonerlik faaliyetlerinin kurumsal görünümünü ifade edebilecek bir durum ve bunun kayıtlara geçmiş bölümü ise “**Amerika müessesatından Beyrut'ta bulunan Kızlar Mektebi, kilise, bahçe, matbaa, kabristan, misyoner ikametine mahsus haneler, Hıristiyanlığın talimine mahsus mektep, ahır, müstemilat ve müteferriat-ı sairesinin Amerikan Piresbyterian Board Cemiyeti adına kaydının yapılması (Hariciye, Maliye, Dahiliye; (202460) H-16-01-133)**” şeklinde raporlanmıştır. Metnin içeriğinin resmî olması dönemin koşulları gereği bu faaliyetlerin önüne geçilemediğini göstermektedir. Başvuruları değerlendiren yöneticilerin gerekli izinleri verdikleri veya uygulamaları yaptıkları belirlenmiştir. Kurum ve kuruluşlar aracılığı ile misyonerlik temelli eğitim faaliyetlerinin örneklerinden biri, “**Adana'da Amerika'nın Board Cemiyeti'ne ait olup Amerika İnas Mektebi yapılan evlerle misyonerlerin ikametine mahsus evlerin kaydının yapılıp tapusunun adı geçen cemiyete verilmesi talebi [(1327R-01) H-14-04-1327]**” içerikli resmî evraklarda görülmektedir.

Amerikan Board Cemiyetine dair, Osmanlı topraklarının kapsamlı ve geniş bir coğrafyasında, **yabancı okullar meselesi gibi konuları hâvî Amerikan Misyoner Teşkilatları Şefliğinin Bitlis, Antep, Merzifon, Trabzon, Mardin ve Erzurum'da hazırladığı raporlar ve Mavroyani Bey'in mülâhazası (Yer: HR.SYS./2735-10-)** şeklinde Osmanlı devlet arşivlerinde yer alan belge de misyonerlik faaliyetlerinin Anadolu'da ne düzeyde yayıldığına göstergesi olmaktadır.

Bu geniş yayılım ile birlikte misyonerliğin asıl ve gizli olan amaçları ayyuka çıkmaya başlamış ve halkta rahatsızlık oluşturmaya başlamıştır. Oluşan rahatsızlık Osmanlı Devleti'nin tebaasında yer alan birçok kesimde görülmüştür.

Buna ilişkin birkaç örnek incelendiğinde Osmanlı resmî arşiv belgelerinde, **Amerikalı misyonerlerin Harput'ta bir mektep açarak Ermeni çocuklarını ifsad ettikleri, Osmanlı aleyhine ifsadatta bulunan mektebin kapanması için Harput Ermeni ahalisinin şikâyetinde bulunduğu (H-03-06-1311)** dair durum kayıt altına alınmıştır. Bölgede yaşayan bir kısım Ermeni vatandaşının dahi durumdan rahatsız olması dikkat çekicidir.

Benzer bir girişim ise, **Mersin'de Amerikan Protestan Mektebi'ni kuran şirketlerin misyonerlik faaliyetleri ile Anadolu Ermenilerini, Suriye Katoliklerini ve Ehl-i İslamı Protestan yapmak için çalıştıklarını ve bunlara mahalli idarenin engel olamadığını (Y..PRK.MF../3-11-)** ifade eden raporlarda yer almıştır. Bu girişim karşında mahallî idarenin yaşadığı problem resmî belgelerde ifade edilmektedir.

Bu rahatsızlıklar sonucu gerek kırsalda gerek devlet merkezinde yer alan devlet görevlileri tarafından durumlar incelenmiş ve alınacak tedbirler için yazışmalar yapılmıştır. Bunlara ilişkin raporlar ise tedbirler başlığında incelenecektir.

3.2. Amerikan Board Cemiyeti misyonerlik faaliyetleri karşısında alınan tedbirler

Osmanlı Devleti arşivlerinde mevcut yazışmalarda belirtilen girişimler ve bunlar için alınacak önlemlere ilişkin olarak, **Cebel-i Lübnan'da İngiltere, Amerika ve Fransa'nın eğitim yoluyla yaptıkları yıkıcı faaliyetleri engellemek için büyük ve yeni bir okul açılması, (Y..PRK.MF../2-53-)** Osmanlı Devleti'nin egemenlik alanında yer alan Ortadoğu'daki misyonerlik faaliyetlerinin yıkıcı etkilerini engellemek amacıyla yaptığı çalışmalara bir örnek olarak verilebilir.

Yine Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yapılan misyonerlik faaliyetlerine ilişkin belgelerde, **Amerika ve Avrupa'dan gelip Mardin civarındaki ahalinin durumlarından istifade ile maddi ve manevi tasallutta bulunan ruhani memurlarının tesiratının azaltılması için Mardin sancağında, hususen Midyat ve Nusaybin'de gerektiği kadar mektep açılması, Van vilayetindeki Ermeni mekteplerinin teftiş ve denetim**

altına tutulması ile jandarma teşkilatının güçlendirilmesi (A.}MKT.MHM./501-64 -) şeklinde bir tespit ve önlem alma çabası görülmektedir.

Bu yönde yaşanan başka bir olay ise, **Adana ve Tarsus'ta Cizvit papazlarının bazı çocukları gizlice eğittikleri, kiraladıkları haneye çan taktıkları ve çevrede misyonerlik faaliyetlerinde bulunduğunun bildirilmesi üzerine Hariciye Nezareti'nden konuyla ilgili Fransa ve Amerika sefaretlarının uyarıldığı cevabı alındığı (Yer: DH. MKT. /1408-68-)** tespitinin resmîyete döküldüğü belgede yer almaktadır.

Misyonerlik hareketleri daha da ileriye taşınmış ve kurulan okullara kendi toprakları muamelesi yapılmaya başlanmıştır. **“Mersin'de Amerika misyonerlerinden Doktor Maten'in idaresinde bulunan mektebe Amerika bayrağı astığı haber alındığından böyle şeylerin engellenmesi [(1316Za-27) H-11-11-1316]”** konulu arşiv belgesi Osmanlı topraklarında eğitim şemsiyesi altında başlayan misyonerliğin yıkıcı ve sınır tanımaz gücünü göstermektedir. Bunun önlenmesi içinde girişimin başladığı ifade edilebilir.

Osmanlı topraklarında birçok devlet tarafından misyonerlik faaliyetleri yürütülmüştür. Bu devletlere ilişkin hazırlanan raporlarda Amerikan Board Cemiyetinin de misyonerlik faaliyetlerinde bulunduğu görülebilir. Buna ilişkin **Filistin ve Suriye taraflarında, Fransız, İngiliz, Rus, Alman ve Amerikalıların birçok mektep ve mabet tesis ederek kendi emellerine göre kullandıkları ve bunu gizlemek için de Ortodoks propogandası yaptıklarına dair Ortodoks Patrikliği'nin müracaatı üzerine bu hususta buradaki vilayetlere yapılan tebligat üzerine alınan mütalaaların Sadaret'e takdim olunduğunu (H-29-03-1320)** bildiren resmî belge bu faaliyetlerin amacını ve yöntemini açıkça ortaya koymaktadır. Devletin buna yönelik birçok şehirde önlem almaya gittiği de belgede görülmektedir.

Yine buna benzer bir şekilde Doğu Anadolu bölgesinde Amerikan misyonerlerinin Ermeni politikalarına yönelik gerçekleştirdikleri faaliyetlere ilişkin resmî yazışmada, **Amerikan misyonerlerinden olup Bitlis'te okul açarak Ermeni çocuklarına eğitim veren Mister Kol'un, Protestan Ermeni cemaatine vaaz ve nasihat edeceğinden olumsuz bir durumda ne yapılması gerektiğinin ışı (DH.ŞFR./233-22-)** şeklinde durum değerlendirmesi yapılmıştır ve bu konuda önlem almaya yönelik merkezi hükümetten istişare talep edildiği göze çarpmaktadır.

Amerikan Board Cemiyetinin Osmanlı topraklarındaki misyonerlik faaliyetleri okyanus ötesinde gazetelere konu olmuş ve Osmanlı Devleti'nin aldığı önlemler tepki ile karşılanmıştır. Osmanlı Devleti'nin başlattığı önlem girişimlerinin ABD'de yankı uyandırması ve **Amerika misyonerlerinin idare ettiği Protestan mekteplerinin Osmanlı hükümeti tarafından kapatılmak istendiğine dair Dersaadet'ten gönderilen bir telgrafın Amerika gazetelerinde neşrolunduğuna (M-06-04-1884)** ilişkin resmî yazışmanın Amerika gazetelerinde yer alması durumun vahametini göstermektedir. Osmanlı Devleti, zararlı misyonerlik faaliyetlerini engellemek veya ortadan kaldırmak için hukuki temeli olan işlemler yapmıştır. Söz konusu olayda Amerikan Elçiliğinden izahat istenmiş ve mevcut zararlı faaliyetin ortadan kaldırılması için Maarif Nizamnamesi'nin 129. maddesinde yer alan 3 aylık süre hatırlatılmıştır. Üç aylık süre sonunda var olan sorunun devam etmesi hâlinde ise Protestan mekteplerinin kapatılacağı belirtilmiştir. Osmanlı Devleti kendi aleyhine çalışmalar yürüten bir yapıya karşı dahi hukuka uygun işlemler yaparak devletin hukukun üstünlüğüne verdiği önemden ödün vermemiştir.

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu bölümde araştırmanın amacına ilişkin yapılan arşiv taramaları ve elde edilen bulgulara dair sonuçlara yer verilmiştir.

Başlangıçta kişisel ve çoğu zaman da romantik hareket olan misyonerlik; Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasına ve gerilmesine paralel olarak güçlenmiş, maddi olanaklarını artırmış, dini amacının dışında emperyalizmin öncülüğünü üstlenmiş ve bunun için de eğitim-öğretim kurumlarını kendi politikası doğrultusunda kurmuş ve teşkilatlandırmıştır (Polat Haydaroğlu, 1990, s. 193).

Osmanlı devleti sınırları içerisinde eğitim-öğretim faaliyeti adı altında yapılan misyonerlik faaliyetleri devlet görevlileri tarafından fark edilmiştir. Bu misyonerlik faaliyetlerine ilişkin raporlar hazırlanarak merkezi hükümete durumlar intikal ettirilmiştir. Hazırlanan bu raporlarda misyonerlik faaliyetlerinin içeriği, misyonerlik ile ilgili kişiler ayrıntılandırılarak belirtilmiştir. Bu raporlar incelendiğinde Osmanlı Devleti'nin doğu ve güney bölgelerinde Amerikan Board Cemiyeti tarafından çeşitli misyonerlik faaliyetlerinin yapıldığı Osmanlı devleti arşiv belgeleri ile kesinleştirilmiştir. Ayrıca bu misyonerlik faaliyetlerinin yürütülmesinde o yörede bulunan ve Osmanlı Devleti'nin aleyhine çalışan diğer grupların da kullanıldığı saptanmıştır. Bu grupların I. Dünya Savaşı ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin vereceği Kurtuluş Savaşı mücadelesinde yine Türk milletinin aleyhine çalışan gruplar veya milletler olduğu ifade edilebilir. Örneğin Doğu'da Ermeniler bu misyonerlik faaliyetlerine hem kişi bazında destek vermişler hem de kendilerine bağlı bulunan kiliseleri bu amaç doğrultusunda işe koşmuşlardır.

Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Amerikan Board Cemiyeti, takip ettiği ders programları ve derslerde okuttuğu kitaplarla farklı ırk ve milliyetlerden olan öğrencilere hürriyet fikirlerini aşlamaya, onların millî şuurlarını uyandırmaya çalışmıştır. Örneğin Bebek Koleji, Pera Erkek ve Kız Okullarının ders programlarında,

Ermenice, Ermeni edebiyatı dersleri okutulmuştur (Danacıoğlu, 2000). Misyoner okullarında benzer şekilde Rumca eğitim de verilmiştir. Bu okullardan mezun olan öğrenciler ise kendi mensubu oldukları topluluklarda bağımsızlık fikirlerini halk arasında yaymaya başlamışlardır. Bulgaristan'ın kurucu devlet adamlarının Robert Koleji'nde eğitim görmesi bu konuyu desteklemektedir. Aynı şekilde Arap milliyetçiliğini yöneten idareciler Suriye Protestan Koleji'nde yetiştirilmiştir. Bu örnekler Ermeni ve Rumlar için de çoğaltılabilir (Can, 2017, s. 28). Misyonerlik faaliyetlerinin Osmanlı topraklarında başarıya ulaştığını, Osmanlı devletinin son dönemlerinde yaşanan ayrılıkçı hareketler ve sonrasında parçalanma ve nihayetinde Osmanlı tebaası olarak yaşamlarını sürdüren milletlerin bağımsız devletler olarak ortaya çıkmasından anlayabiliriz. Hamlin'in "Eğitimimiz Ermenicenin yerleşmesine ivme kazandırmıştır." ifadesi misyoner okullarının etkisini ortaya koymaktadır (Danacıoğlu, 2000). Bu durum Osmanlı devletinin yıkılması ile sınırlı kalmamış ve Osmanlı Devlet mirası üzerine yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında ayaklanmalar, daha sonraki yıllarda ise iç karışıklıklar ile devam etmiştir. Bunun benzeri sorunları tırmandıran gruplar farklı yasa dışı örgütler olarak günümüze kadar gelmiştir. Uluslararası arenada meydana gelen gelişmelerde bu misyonerlik benzeri yapı ile içeride kurulan örgütler veya örgütlenmeler problemler yaratmakta ve Türkiye'nin elini zayıflatmaktadır, denilebilir.

KAYNAKÇA

- Akgün, S. (1992). Amerikalı misyonerlerin Anadolu'ya bakışları. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 3(3), 1-16. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000113
- Aksu, A. (2010). *Amerikalı misyonerlerin Osmanlı Anadolu'su'ndaki eğitim faaliyetleri (1820-1900) ve bunun Osmanlı toplum yapısına etkileri* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Altunay Şam, E. (2017). Sivas vilayeti'ne bağlı Amasya ve bazı bölgelerde misyonerlerin ve azınlıkların eğitim faaliyetleri ve Osmanlı idaresinin tutumuna ilişkin bazı tespitler. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(12), 18-32.
- Bağçeci, Y. (2008). Osmanlı Devleti'nde Amerikan misyonerlerinin Ermenilere yönelik eğitim faaliyetleri. *Turkish Studies*, 3(4), 169-192.
- Büyüköztürk, Ş. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Can, Ö. (2017). *Amerikan Misyoner Teşkilatının Türkiye'de eğitim faaliyetleri (1908-1924)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Beykent Üniversitesi.
- Canyaş, D., Canyaş, H. & Canyaş, F. (2012). Osmanlı'dan günümüze misyonerlerin kültürel alandaki faaliyetleri. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 31, 55-75. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tubar/issue/16972/177342>
- Çoban Döşkaya, F. (2018). American Board ve misyoner Corinna Shattuck'ın Urfa faaliyetleri. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(14), 84-119.
- Danacıoğlu, E. (2000). Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Board Okulları ve Ermeniler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3(10), 131-145. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cttd/issue/25233/266753>
- Erdem, M. (1999). Misyonerlik ve Kırgızistan'da misyoner faaliyetleri. *Dinî Araştırmalar*, 1(3), 5-42.
- İnce Erdoğan, D. (2007). *Osmanlı Devleti'nde Amerikalı misyonerler ve Van Ermeni İsyanı (1896)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Öney, C. (2012). American Board ve Sason Ermeni İsyanı'nın Amerika'da propaganda aracı olarak kullanılması. *History Studies*, 4(3), 137-151.
- Polat Haydaroğlu, İ. (1990). *Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı okullar*. Kültür Bakanlığı.
- Sezer, A. (1999). *Atatürk döneminde yabancı okullar (1923-1938)*. Türk Tarih Kurumu.
- Tazegül, Ü. (2018). Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde misyonerlik ve spor. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 171-191. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>

EXTENDED ABSTRACT

1. INTRODUCTION

The word missionary is derived from the Latin word "missio". This word was translated into English and French as "mission". Mission lexically means duty, authority, power of attorney, and a special duty given to someone to do a job. In the most common and special sense, mission means to spread the Gospel to non-Christian peoples. In this context, a missionary refers to a person who is authorized, in charge, committed to disseminating an idea (Erdem, 1999, p. 5). In the Christian belief, missionary means a person specially trained by the official church organization or any Christian community to spread the message and religion of the Christian belief and usually assigned in non-Christian societies, whereas the movement led by these people is called missionary (Gündüz, 2002, as cited in Tazegül, 2018, p. 172).

The American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM or BOARD), the most influential missionary organization in the Ottoman lands, mainly in Anatolia in the 19th and 20th centuries, was founded in 1810. ABCFM included Turkish lands in its program in 1819, and the first American mission was established in Izmir in 1820. ABCFM performed its activities in the Ottoman Empire alone until 1870, and together with the Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church (BFMPC) afterward (Güngör, 1999, as cited in Canyaş & Canyaş, 2012, p. 58).

To become a big state, America initiated its attempts to conquer the Ottoman Empire internally by using its traders and missionaries without violating the foreign policy principles it had newly adopted. Hence, it buckled down to its policy, which would help it achieve its goal on the Ottoman lands, without interfering in European affairs, without compromising the understanding of a secular state, by making the other party believe that the state did not have any effect on missionaries and traders, and by using the religious mission. The economic imperialism of America was brought to Anatolia by the missionaries and used as the most powerful weapon to conquer the Ottoman Empire. The most important reason for missionaries to come to the Empire's lands is that the Empire's lands had great geopolitical and geostrategic importance. The fact that Anatolian lands of the Ottoman Empire possessed the coal, oil, and emery deposits needed by the Industrial Revolution can be counted among the factors that whetted the appetite of the imperialist powers. Southeastern Anatolia is a region with the richest emery resources in the world. Diyarbakir is also highly rich in copper and oil deposits. The revitalization of agriculture, use of raw material resources, and industrial mobilization in the Ottoman lands turned the Ottoman Empire into a good market for processed goods, an environment suitable for capital investment, and a valuable resource of raw materials (İnce Erdoğan, 2007, p. 54). Due to these reasons and the philosophy of missionary activities, Ottoman lands became the target of American missionaries. Thus, the conditions were favorable for the Ottoman lands to become an easy target for missionary activities and to lay the missionary foundation. Among these reasons can be counted reasons such as the political, economic, and social collapse of the Empire (İnce Erdoğan, 2007).

The American Board reviewed the economic, social, cultural, ethnic, and religious structure of the geography in detail for missionary activities in the Ottoman lands. In this way, it was aimed to preserve the cultures of minorities and to arouse their national consciousness (Sezer, 1999, p. 9). Until 1836, 41 missionaries and assistant missionaries affiliated with this organization were sent to the Ottoman lands, and the number of missionaries increased gradually in the next period. Thus, the aim of the board, which opened institutions in several parts of Anatolia, can be stated as trying to found an Armenian State in the Ottoman lands by establishing close relations with the Armenians whom it had tried to make Protestant since 1820 (Altunay Şam, 2017).

The American Board initiated its attempts by selecting a special area for missionary activities. Accordingly, the area of education through which the society could easily be penetrated was selected. The reasons such as the low number of people attending madrasahs or Western-style educational institutions for education, which was one of the most neglected areas owing to the situation in the Ottoman Empire, and the poor economic status of the people resulted in the selection of education as a target. Moreover, the fact that the targeted Christian people had the same belief as theirs helped the missionary succeed easily.

It was tried to reduce the negative activities of missionaries with schools to be opened by the state and to decrease the negative effects of foreign schools to a certain extent by ensuring that the children of Ottoman people were educated there (Bağçeci, 2008, pp. 183-184).

2. METHOD

A historical research design was used in this research. The purpose of a historical research design is to seek an answer to "What happened in the past?" regarding the problem focused on by carefully reading the documents of the period or interviewing people who lived at that time. The researcher tries to understand as accurately as possible what was experienced in that period and to explain why it happened (Büyüköztürk, 2015, p. 19).

3. FINDINGS, DISCUSSION AND RESULTS

In parallel with the weakening and tension of the Ottoman Empire, missionary, initially, a personal and often romantic movement, gained strength, increased its financial opportunities, assumed the leadership of imperialism apart from its religious purpose, and for this, established and organized educational institutions in line with its policy (Polat Haydaroglu, 1990, p. 193).

Missionary activities performed under the umbrella of education within the borders of the Ottoman Empire were noticed by state officials. As a result, reports on these missionary activities were prepared, and the central government passed the situation. In these prepared reports, the content of missionary activities and people related to missionary activities were stated in detail. When these reports were reviewed, it was confirmed via the archive documents of the Ottoman Empire that the American Board performed various missionary activities in the eastern and southern regions of the Ottoman Empire. Furthermore, it was revealed that other groups acting against the Ottoman Empire in that region were also used to execute these missionary activities. These groups can be said to be the groups or nations acting against the Turkish nation during the First World War and then in the Independence War of the Turkish Republic. For example, Armenians in the East provided personal support in these missionary activities and used their own churches.

The American Board, which operated in the Ottoman lands, tried to instill the ideas of freedom in the students of different races and nationalities and arouse their national consciousness with the curricula followed and the books taught in classes. For example, Armenian and Armenian literature were taught in the curricula of Bebek College, and Pera Boys' and Girls' Schools (Danacıoğlu, 2000). Similarly, Greek education was also given in missionary schools. Students who graduated from these schools began to spread the ideas of independence among the people in their communities. The fact that Bulgaria's constituent statesmen studied at Robert College supports this issue. Likewise, administrators who led Arab nationalism were educated in the Syrian Protestant College. These examples can also be increased for Armenians and Greeks (Can, 2017, p. 28). We can see the success of the missionary activities in the Ottoman lands through the separatist movements in the last periods of the Ottoman Empire. After the partition, the emergence of these nations continued their lives as Ottoman people, as independent states. Hamlin's statement, "Our education has accelerated the propagation of the Armenian language," indicates the influence of missionary schools (Danacıoğlu, 2000). This situation was not limited to the collapse of the Ottoman Empire; it continued with uprisings in the first years of the Turkish Republic, which had newly been founded on the legacy of the Ottoman Empire, and with internal turmoil in the following years. Groups that aggravate similar problems have survived to date as different illegal organizations. It can be said that the internal organizations established via this missionary-like structure create domestic problems and weaken Turkey's hand in the developments occurring in the international arena.

ARAŞTIRMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması gerektiği belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Bu araştırmada tarihi (historical) araştırma deseni kullanıldığı ve araştırma sürecinde insan veya hayvanlar ile çalışılmadığı için etik izne gerek duymamıştır.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1. yazarın araştırmaya katkı oranı %50, 2. yazarın araştırmaya katkı oranı %50'dir.

Bütün araştırma süreci iki araştırmacı tarafından ortak yürütülmüştür.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada çıkar çatışmasını gerektiren bir durum bulunmamaktadır.